

ЕСТЕТИКА И ИНТЕРСУБЈЕКТИВНОСТ

Апстракт: Интерсубјективност се у раној модерној естетици појављује као један од најосновнијих њених чинилаца, пре свега, као питање укуса. Упркос увреженом схватању да је естетски доживљај нешто приватно субјективно рани модерни естетичари (попут Шефтсберија, Хјума, Канта итд.) највећи напор су уложили да објасне интерсубјективност овог доживљаја, како наглашавајући његов друштвени карактер тако и објашњавајући захтев за његовом интерсубјективном валидношћу. Притом сам појам интерсубјективности више никако није могао остати исти. Наместо круто схваћене интерсубјективности засноване на општеприхваћеним нормама, препознатљивим колективним обрасцима и појмовима, као и општим правилима, ступио је феномен интерсубјективности који је омогућавао флексибилност, промене, незнање, игру и креацију нових правила. Самим тим ни теорија вредности није могла остати иста, она је морала да омогући не само инвенцију вредности већ и интерсубјективност ново-креираних вредности.

Кључне речи: естетика, интерсубјективност, укус, друштвене промене, Кант, Грасијан, Шефтсбери

Једну од главних карактеристика класичне модерне естетике представља проблематизовање проблема интерсубјективности. Пре свега, ово питање огледало се у централном проблему укуса, проблема који се састојао у томе да се објасни како укус, иако не трпи (општа) правила, може повезати са општим важењем. Разматрајући класичне ауторе у раду ћу, прво, заступати тезу да је интерсубјективност о којој је говорила естетика објашњавајући појам укуса заснована на другачијим формама интерсубјективности, односно да је појам интерсубјективности који је поникао у естетици био другачији. Међутим, овако схваћен појам интерсубјективности, који је своје пуно појављивање имао у естетици, ипак показао значајан не само за естетику, већ и за политички и друштвени живот заједнице, и за објашњење једне друштвене епохе. У завршном делу рада осврнућу се на савремену ситуацију и питање у ком смислу се данас може говорити о новим формама интерсубјективности унутар области естетике.

1. Нова улога естетике и место укуса

Период седамнаестог и осамнаестог века у Европи означен је постепеном заменом догматичног учења ка просветитељском критичком преиспитивању. Негде усред тих премошћавања посебну улогу је добила и естетика, која је своје преутемељење добила у проблему укуса, који је на савршен начин осликавао цивилизацијске промене које су се дешавале. Како би увели у овај проблем искористићемо неки од увида Балтасара

Грасијана (Baltasar Gracián y Morales). Један од додатних разлога за то је и што њему приписује да је први користио термин укуса (*gustus*) у значењу који је после добио и у естетичкој теорији.¹ Главни разлог јесте, ипак, што ће нам то помоћи да на разумљив начин осветлимо промене које су условиле постављање питања о проблему укуса.

Једна од кључних ствари коју можемо приметити у „рецептима“ које Грасијан даје за мудар живот је да је аристотеловски схваћена практична мудрост, способност да се у складу са датом ситуацијом праве одговарајући практични избори, задобила примат и сопствено издвојено место у односу на теоријски ум и спознају општих правила. Код Грасијана то иде толико далеко да се наглашава пропадање оних оштрог ума и спознаје који нису способни да праве исправне изборе:

„Треба знати изабрати. Од тога зависи највише у животу. Зато се тражи добар укус и право расуђивање, а ни ученост ни сам разум нису довољни. Без избора нема савршености: она укључује, да се може бирати и то оно, што је најбоље. Многи, плодна и спретна духа, оштра ума, учени и опрезни пропадну, кад дођу до бирања: они се увек лате најгорега, као да су се заверили, да забацају. По томе је моћ бирања један од највећих дарова Неба.“²

---

¹ Упоредити Ваеумлер, А., *Das Irrationalitätsproblem in der Ästhetik und Logik des 18. Jahrhunderts bis zur Kritik der Urteilskraft*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1981. стр. 18. и Фери, Л., *Homo Aestheticus*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад/Сремски Карловци, 1994, стр. 20.

² Грасијан, Б., *Врело мудрости*, Суматра, Београд, 2018, стр. 34.

Друго битно место Грасијанових савета је порука о друштвености. Насупрот слике ренесансног генија, који мора познавати све, код Грасијана се почиње од препознате лимитације појединца:

„Нема тога, који би био тако савршен, да му не би требало, да га с временом на време неко други нешто подсети; неизлечиво је глупав онај, који неће никог да саслуша. И најмоћнији треба да прими пријатељски савет, па и сама краљевска моћ не сме да буде задрта. Има људи, које није могуће спасити, јер нису ником приступачни, они срљају у пропаст, јер им се нико не сме приближити.“³

Отуда се јавила и нова потреба да се објасни способност усаглашавања с другима, способност друштвености. Друштвеност на тај начин није више била само лепа слика унутар идеала самообразовања мудраца већ је задобила и кључно место за могућност и вођење мудрог живота, јер је нужност била ослањање и усаглашавање са другима. И сам укус који је остао централна способност за вођење доброг живота свој развој стицао је у друштвеној интеракцији: „Сталним општењем јавља се укус мало по мало, па је стога особита срећа општити са људима од правог укуса“⁴

Са увидом у ова две кључне тенденције које износи Грасијан, а које су означиле и схватање епохе, можемо лакше да

---

³ *ibid.* стр. 80.

⁴ *ibid.* стр. 40.

се приближимо проблему укуса. Укус је генерално схваћен као способност финих избора у ономе што је лепо, добро, праведно итд. Међутим, место на коме укус највише игра битну улогу, није у питању чистог сазнања, већ пре свега у питању лепог, тј. у теоријском смислу у питањима естетике. Укус, насупрот разумског сазнања, јесте пре свега требало да оцртава ону способност да се за нешто за шта правило није дато или онај који просуђује са њиме није упознат, одреде исправни избори. Иако није спорно да је таква способност била значајна и за друге области (етику, практичку мудрост, политику) до пуног сјаја она долази у естетици, односно у питању просуђивања лепог. Разлог томе може се тражити у чињеници да је за просуђивање лепоте било неопходно направити профињене изборе, али да се за разлику од других области у тој сфери никако нису могла претпоставити задата правила. За процену лепог вишак, карактерисан одређеним видом одсуства знања, макар да се тај доживљај предмета објасни, је остао од пресудног значаја.

Друга битна значајка и основа проблема укуса је његово интерсубјективно важење. С једне стране, узевши у обзир то да се укус заснива на општим правилима и сазнању, те да се примарно ради о доживљају појединачног субјекта, чини се да је реч о нечем сасвим приватном. С друге стране, радило се ипак о нечему што је требало да има своје опште важење, односно вредност лепог, исправне естетске процене, очекивало се да важи и за друге. Основа проблема укуса, из које је поникао нови појам интерсубјективности, јесте у томе да се измире ова два наизглед супротстављена становишта.

2. Хјумов скептицизам у погледу универзалности културе и лепота као својства предмета

Филозофија Дејвида Хјума (David Hume) остала је позната по скептицизму који је краси. Иако се Хјумово касно дело *О мерилу укуса* може сматрати једном од његових оптимистичнијих расправа, овде ће нам послужити да означимо управо скепсе које додатно расветљавају проблем укуса и истовремено отварају пут новим разматрањима о његовој интерсубјективности.

Полазна тачка Хјумовог разматрања лепоте и суда укуса је да нам разум не може ништа рећи о лепоти предмета, јер лепота пре свега није неко својство самог предмета, већ зависи од субјективне реакције на предмет⁵, односно осећања задовољства: „Лепота, било морална, било природна, осећа се, а не опажа.“⁶ У случају морала Хјумов аргумент је да је одобравање или неодобравање, које конституише супротност добра и зла, ствар осећања: „Наше одобравање садржано је у непосредном задовољству које нам доносе.“⁷ Разум, насупротив, може закључивати само о истинитости и неистинитости.⁸ Сличан аргумент Хјум користи и у разматрању лепог: „[разум] само разматра своје предмете, онакви какви се претпоставља да

---

⁵ Хјум, Д., *О мерилу укуса*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад/Сремски Карловци, 1991, стр. 95-6.

⁶ Hume, D., *Enquiries Concerning Human Understanding and Principles of Morals*, Oxford University Press, Oxford, 1977, стр. 165.

⁷ Хјум, Д., *Расправа о људској природи*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1983, стр. 402.

⁸ *ibid.* стр. 391.

су у стварности, ништа им не додајући и ништа им не одузимајући.“⁹

То што лепота, према Хјуму, није својство самог предмета, не значи да је она нешто пуко субјективно, или да постоји само у нашим чулима. За Хјума осећање ипак мора реферирати на квалитете предмета: „мора се признати да постоје неки квалитети предмета које је сама природа учинила подобним да изазива тај осећај.“¹⁰ На тај начин Хјум успева да задржи нешто од традиционалног схватања о лепоти предмета, али само као једно диспозиционално својство, такво да изазове: „осећај пријатности или непријатности у складу са природом објекта и диспозицијом наших органа.“¹¹

Друга скепса, коју треба да наведемо, а која је Хјуму, полазна тачка је скепса према универзалности културе. Хјум полази од тога да су културе међусобно толико различите да нема никакве наде да ћемо у њима наћи заједничку основу која би објаснила универзалност, како моралних, тако и естетских вредности.

3. Заједничко чуло у Шафтсберијевој филозофији

Шафтсбери (Anthony Ashley Cooper III Earl of Shaftesbury), као и Хобс (Thomas Hobbes) пре њега, полази од елементарног

---

⁹ Хјум, Д., *О мерилу укуса*, стр. 98.

¹⁰ *ibid.* стр. 57.

¹¹ Hume, D., *Enquiries Concerning Human Understanding and Principles of Morals*, стр. 291.

испитивања људске природе, прихватајући у извесном смислу, макар као претпоставку, да је човеково покретање одређено жељама, чији је узрок у објекту. Ми не можемо знати неке крајње циљеве којима неко биће тежи, али можемо јасно видети неке конкретне жеље које остварује и афекције које у складу са тим има.¹² Међутим, Шафтсбери иде корак даље од Хобса указујући на то да су ове афекције често везане за одређени систем у коме се то биће налази.¹³ Не само за неку чињеницу система, већ и за зависност могућности остваривања жеље уколико су везане за неки систем (односно за друга бића). Он то показује градирајући примере за овакве случајеве: први је однос жене и мушкарца, затим однос јединки унутар врсте као система, да би на крају дао један упечатљивији пример, однос паука и муве, наводећи да је пауков живот зависан од муве више него од његове сопствене мреже. Из свега овога на крају Шафтсбери изводи систем природе. Оно до чега се као закључка долази, јесте да постоји и посебна врста афекција, која одговара афекцијама овог система у коме се неко биће налази, које он назива природним афекцијама.¹⁴

Када је човек у питању треба навести две специфичности. Прва је да човек живи у друштву и да постоји одређена афекција која није везана за приватни интерес, већ за јавни.¹⁵

---

¹² Shaftesbury, *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, Cambridge University Press, New York, 2003, стр. 167.

¹³ *ibid*, стр. 168

¹⁴ *ibid*, стр. 196.

¹⁵ *ibid*, стр. 168.

Те одатле за ову способност постаје релевантна безинтересност, у смислу искључивања утицаја личних интереса на процену о каквој афекцији се ради. Друга је посебно специфична, и каже, да човек као умно биће има способност да увиђа да ли се ради о приватној или природној афекцији. Човек поседује ту способност јер може да увиђа хармонију, односно да увиђа када су афекције везана за однос делова спрам неког (хармоничног) система.¹⁶ Ова способност да увидимо хармонични однос неког система такође се своди на једну афекцију, која настаје као рефлектована афекција, афекција другог реда, као што су страст за лепотом и морално чуло, што онда подразумева читав низ појединачних врста афекција попут љубазности, саосећања итд. Шафтсбери уистину ову способност назива чулом, али је читаво његово објашњење такво да јасно прави разлику између чулности и феномена који жели да објасни. Чулним рецептивитетом ми добијамо представе предмета, или чулне жеље, али оно о чему Шафтсбери говори је „рефлектовано чуло“.¹⁷ Рефлектовање овде подразумева један напор којим се афекције посматрају са питањем да ли су то неке афекције које су побуђене само приватним интересима, или нешто што свако може сматрати исправним: „јер само тако, и никако другачије, он [човек] може имати чуло за исправно и рђаво, осећање или суд о томе шта је урађено према праведним, једнаким и добрим афекцијама или обрнуто.“¹⁸

---

¹⁶ *ibid*, стр. 172, 173, 203.

¹⁷ *ibid*, стр. 172.

¹⁸ *ibid*, стр. 173.

Sensus communis (заједничко чуло) је појам који је у филозофију ушао преко Аристотела, као *koine aisthesis*, и код њега означава оно што је заједничко различитим појединачним чулима, што их уједињује у представу о једној ствари, притом јој ништа не придодајући (према акциденцијама).¹⁹ Дакле, „заједничко“ се код Аристотела односило на то да чини нешто јединствено од осета свих различитих чула. Шафтсбери феномен до кога је дошао, такође, назива *sensus communis*, односно заједничко чуло, али је смисао заправо другачији. За њега, заједничко чуло је оно којим смо усмерени на нешто заједничко, што важи за све, примарно за све друге људе, као што су љубав према човештву, моралност, лепо, задовољство у заједничком добром или оно „*je ne sais quoi*“²⁰ духовитости. Са тим долазимо и до једног великог проблема објашњења укуса. Питање о заједничком чулу на најбољи могући начин упућује на проблем, на који мора да одговори свака теорија која способност укуса не објашњава као неки вид сазнања који се може оправдати разумом: како неки осећај, који ја имам, треба да важи и за сваког другог, а да то није сазнање? Постоје два базична начина да се одговори на овај проблем. Први је да такав осећај схватимо интрасубјективно, како је рецимо код Аристотела, али тако да ја за свој осећај који имам могу да увидим да треба да важи за свакога. Други је да такав осећај сматрамо интерсубјективно присутним, односно да и други

---

¹⁹ Аристотел, *О души*, Напријед, Загреб, 1996, стр. 66–7.

²⁰ „Ја не знам шта“; Shaftesbury, *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, стр. 63.

имају исти осећај, да делимо тај осећај, или да смо га заједно конституисали. У најједноставнијим варијантама узима се само други начин објашњавања, односно тражи се нека претпоставка о одређеном чулу, ставовима, или вредностима, који важе за свакога или цело друштво. Такво је и уопштено схватање заједничког чула, као здравог разума, које је пре и после Шафтсберија важило у Британији: чуло је заједничко, зато што ће свако ко здраво размишља мислити исто. Шафтсбери, заправо, мада на још увек конфузан начин, интерсубјективност осећаја, објашњава интрасубјективним заједничким чулом: општост осећаја је легитимисана тиме што ја сам увиђам хармонију делова у целини као природну афекцију која се односи на целину, на све, а не тако што знам да други имају или ће имати исти осећај. Градећи свој сопствени осећај (интрасубјективно) истовремено рефлектујемо о његовој општости. Код Канта ће, ипак, овакав аргумент бити много јаснији.

4. Кантова идеја о заједничком чулу заснованом на рефлексивној моћи суђења

Кант своју тезу у суду укуса у *Критици моћи суђења* излаже на такав начин да рефлексивна моћ суђења, заснована на (апприорном) принципу сврховитости, представља основ легитимације интерсубјективног важења суда укуса. Иако у овом тексту не можемо улазити детаљније у основе Кантове естетике, назначићемо само на који начин је Кант заједничко чуло објаснио полазећи од ове поставке. Кант §40. започиње

следећим речима: „Моћи суђења често се даје име чула, што се чини, ако се не узме толико у обзир рефлексија моћи суђења колико напротив резултат те њене рефлексије [...]“²¹. Међутим, Кант нам јасно указује да то није никакво чуло у правом смислу те речи, јер то није неки орган, нити је то неки рецептивитет који припада моћи сазнања, већ се само говори о дејству рефлексивне моћи суђења на осећај задовољства и незадовољства. Рефлексивна моћ суђења, у том случају, очевидно, није пуки рецептивитет, већ један спонтанитет (активност) који у свом дејству утиче на нашу чулност, изазивајући осећај. Естетску употребу моћи суђења (укус), с обзиром на ово дејство које има на осећај задовољства и незадовољства, Кант назива *sensus communis* (заједнички чуло).

Међутим, Канту константо фигурирају два решења за објашњење заједничко чула. Једно се састоји у способност људи да на општи начин саопштавају своје душевно стање, и уколико то није преко појмова, односно укусу. Та способност се, укратко говорећи, заснива на рефлексивној моћи суђења, у случају када уобразиља у својој слободној игри подстиче разум, и свесни смо у осећају задовољства неког формално сврховитог стања наше душевности.²² Примарно, ово објашњење је интрасубјективно. Дакле, оно што се пре свега тврди је да рефлексивна моћ суђења при неком унутрашњег слагању разноврсности чулних утисака које уобразиља

---

²¹ Кант, И. *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 182.; KU, AA 05: 293.

²² *ibid*, стр. 184.; KU, AA 05: 296.

формира, доводи нашу душевност у једно складно стање, показује једно дејство на нашу чулност, које означавамо именом осећаја задовољство. Подсетимо се такво схватање има корен у Аристотеловом схватању заједничког чула, као оног које представе различитих чула уједињује у једно јединствено сазнање, само што, као што видимо у овом случају није реч о сазнању, него осећају задовољства. Пошто је овај осећај заснован на априорном разлогу, принципу сврховитости, полаже право да захтева опште важење. Међутим, то никако још не претпоставља да ће и други заиста просуђивати предмет као што га ја просуђујем, те да ће се и други заиста сложити са мојим судом укуса, јер би то увек захтевало и неки појам, осим ако не претпоставимо да постоји неко „чуло“ које је свима заједничко (интерсубјективно). Кант, пак, не сматра да је то неко поједино чуло, нити да ми можемо имати неки појам (сазнање) таквог чула, већ на његово место поставља, интрасубјективно схваћен *sensus communis*, али сада као идеју једног интерсубјективног заједничког чула:

„Међутим, под *sensus communis* мора да се разуме идеја неког заједничког чула, то јест једне такве моћи просуђивања која се у својој рефлексiji обазире у мислима (*a priori*) на начин представљања сваког другог човека да би свој суд ослонила тако рећи на целокупан људски ум, и тиме избегла илузију која би, потичући из оних субјективних услова који би се лако могли сматрати за објективне, имала штетан утицај на суд.“²³

---

²³ *ibid*, стр. 182.; KU, AA 05: 294.

Кант пажљиво комбинује две различите замисли: естетска моћ просуђивања, је једна моћ, не сама представа, с друге стране идеја је по дефиницији нека представа. Претпоставка која се овде узима у обзир је да естетску моћ просуђивања, можемо себи (у идеји) представити као једно интерсубјективно заједничко чуло, и то не због тога јер претпостављамо да је свачија чулност конституисана на исти начин, већ на основу тога што естетска рефлексивна моћ суђења на основу априорног принципа изискује општу сагласност. На тај начин рефлексивна моћ суђења не фигурира само као рецептивитет за осећај задовољства и незадовољства (према свом дејству) већ и као једна „идеална норма“, на основу које се представи у просуђивању додељује егземпларно, али нужно, опште важење.²⁴

5. Нове карактеристике интерсубјективности и њена улога изван естетике

Претходна кратка разматрања класичних аутора омогућују нам да закључимо на који начин је разматрање интерсубјективности у естетици било другачије него уобичајеног. Пре свега, само постављање проблема укуса, који је без уобичајених основа (правила) требало да има интерсубјективно важење, изместило је схватање појма интерсубјективности који је естетика понудила. Покушавајући да одговоре на овај изазов различити аутори давали су

---

²⁴ *ibid*, стр. 130.; KU, AA 05: 239.

различите одговоре, али је са сваким од њихов сам појам интерсубјективности на извешан начин модификован. Схватање интерсубјективности који су ови аутори изнедрили пре свега разликовало се јер се није радило о спознаји општих правила, нити о општим друштвеним/културним нормама које су је заснивале. Насупрот, главни окрет, у складу са духом датом историјском периода, био је да се покаже и објасни способност/моћ субјекта да и у одсуству општих норми просуђује интерсубјективно, на месту сваког другог човека.

Такав појам интерсубјективности био је самим тим и много флексибилнији од оног заснованог на спознаји општих норми – омогућавао је извесни вид слободе субјекта (у сопственом просуђивању) који је ипак био праћен усаглашеност са другима. И то наравно није случајно. Без много резерве, можемо рећи да је то историјски било у складу са општом либерализацијом друштва и плурализацијом културе и моралних гледишта. Другим речима, у проблему укуса и његовим решењима осликавале су се промене које су се дешавале у читавом друштву. Нови појам интерсубјективности, који није захтевао догматску претходну датост општих правила и норми, био је плодан да се измири слобода са нужношћу друштва, плуралност култура са јединственим општим гледиштима.²⁵ Отуда не треба да чуди што у деветнаестом веку

---

²⁵ Најдиректније пресликавање појма интерсубјективности из естетике како би се објаснио плурални јавни живот заједнице можемо наћи у примени Кантових естетских рефлексивних судова у политичкој теорији код Хане Арент (Arendt, H., *Lectures on Kant's Political Philosophy*, University Press of Chicago, Chicago, 1982.).

можемо говорити о естетизацији политике и етике, у којима су решења која је продуковала естетика постајала решења за општу хармонизацију политичког живота заједнице и моралног живота појединца.

6. Уместо закључка: данашњи изазови

У претходним деловима рада покушао сам да покажем да су класични аутори бавећи се естетиком, превасходно у овом случају проблемом укуса, остварили увид и развили теоријску апаратуру за нова схватања интерсубјективности, која истовремено нису била значајна ексклузивно за проблеме естетике, већ су имали шири друштвени, политички и културни значај. Од тада до данас на многим пољима ситуација се значајно променила. Питање о лепом, те стога и питање о укусу, више није у центру друштвених, па често ни естетских питања. Још мање је наглашавање универзалног важења естетских (и других уопште) вредности, на које се ослањало схватање суда о лепом као универзално важећем, однос укус као универзалан, остало у моди.

С друге стране појавили су се нови изазови, на пример са увођењем све више говора о свакодневној уметности и развојем различитих видова интернет уметности (од класичног вида развоја уметничког приступа новим моделима доступним са интернетом до присутности свакодневне уметности у коришћењу интернета). Оно што је са свакодневним уметностима занимљиво у контексту овог рада што је њихово

увођење у сферу естетике било праћено схватањем да свакодневна уметност за разлику од класичне не претендује на интерсубјективност, већ је везана за приватну сферу. Разлог томе је било уверење да се свакодневна уметност одвија примарно у приватним просторима и што се за њену процену не очекује универзалан естетски суд, као што је то био случај са лепим и укусом. Међутим, ствари су се свакако по том питању промениле у приступима естетике. Простори у којима се свакодневна уметност одвија се свакако више не могу свести на приватне, то рецимо посебно важи на примену перформанса и отворене просторе интернета и нових медија у случају свакодневне уметности.²⁶ Утолико, можда пред естетиком можда престоје нови задаци да поново ревидира карактеризације интерсубјективности и потенцијално укаже на увиде који могу имати значај и изван саме области естетике. Питање колико тезе класичних аутора у томе могу бити од помоћи може остати отворено, али је њихов егземпларни значај, у смислу њиховог ношења са проблемима који су били актуелни сасвим неупитан.

Литература:

Arendt, H., *Lectures on Kant's Political Philosophy*, University Press of Chicago, Chicago, 1982.

---

²⁶ Potgieter, F., „On Intersubjectivity in Art and Everyday Aesthetics“, *de arte*, вол. 51 (2), 2016, стр. 3-15.

Аристотел, *О души*, Напријед, Загреб, 1996.

Baeumler, A., *Das Irrationalitätsproblem in der Ästhetik und Logik des 18. Jahrhunderts bis zur Kritik der Urteilskraft*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1981.

Грасијан, Б., *Врело мудрости*, Суматра, Београд, 2018.

Кант, И. *Критика моћи суђења*, БИГЗ, Београд, 1991.

Potgieter, F., „On Intersubjectivity in Art and Everyday Aesthetics“, *de arte*, вол. 51 (2), 2016, стр. 3-15.

Shaftesbury, *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times*, Cambridge University Press, New York, 2003.

Hume, D., *Enquiries Concerning Human Understanding and Principles of Morals*, Oxford University Press, Oxford, 1977.

Хјум, Д., *О мерилу укуса*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад/Сремски Карловци, 1991.

Хјум, Д., *Расправа о људској природи*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1983.

Фери, Л., *Ното Aestheticus*, ИК Зорана Стојановића, Нови Сад/Сремски Карловци, 1994.

AESTHETICS AND INTERSUBJECTIVITY

Summary

In the early modern aesthetics intersubjectivity was one of its key elements, above all, as a problem of taste. Despite the established view that aesthetic experience is something private and subjective, early modern aestheticians (i.e. Shaftesbury, Hume, Kant etc.) made the greatest effort to explain its intersubjectivity; both by emphasizing its social character and by explaining its claim for intersubjective validity. Thereby, the very notion of intersubjectivity could no longer remain the same. Instead of rigidly understood intersubjectivity based on adopted norms, recognizable collective patterns and concepts, as well as general rules, the new phenomenon of intersubjectivity appeared, which enabled flexibility, social changes, absence of conceptual knowledge, play and the creation of entirely new rules. At the same time, the theory of values could not remain the same: beyond allowing the invention of values new theory of values should also explain intersubjectivity of newly created values.

Key words: aesthetics, intersubjectivity, taste, social changes, Kant, Shaftesbury, Gracián